

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію ФИЛИПЦЯ Євгена Юрійовича на тему:

«Конституційно-правове регулювання та практика застосування державної мови у сфері освіти в Україні», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. В сучасних умовах розвитку Української державності соціокультурний феномен української мови за своїм призначенням створює умови забезпечення єдності українського суспільства попри значний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів. Особливо в час війни державна мова стала індикатором боротьби за гідність особи та її свободу. Втім, окремі питання ціннісного значення української мови як державної мови, її впливу на формування української національної ідентичності, стану національної безпеки, збереження територіальної цілісності та державного суверенітету залишають відкритими та потребують аналізу та надання правових наукових висновків. Крім того, питання гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та корінних народів України залишається дискусійним з огляду на внутрішні та зовнішні фактори, зокрема етнічного, національного та політичного характеру.

Адресатом застосування української мови як держави є насамперед посадовці органів публічної влади, а також українська мова як засіб інтеграції у суспільному житті слугує універсальним засобом комунікації у публічній сфері, що також накладає обов'язки на роботодавців, а також працівників у сфері послуг, які найближче пов'язані із комунікацією. Існують при цьому дискусії щодо вжиття термінів офіційної або державної мови, оскільки обсяг розуміння поняття тут має свої власні конотації і воно має значення для подальшого правового регулювання. Інколи при читанні юридичних текстів переважно зустрічається словосполучення «державна мова», хоча, як на мене, доречніше тоді вживати його дещо інакше як «українська мова як державна», роблячи наголос на інтеграційну роль української мови у функціонуванні національної державності.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукова робота Євгена Филипця є дисертаційним дослідженням, у якому завдяки творчому підходу опрацьовано науковий доробок провідних вчених, а також значний масив правових актів України та зарубіжних країн, а також релевантні міжнародно-правові акти. Структура дисертаційного дослідження є достатньо обґрунтована, автор демонструє володіння інструментарієм сучасної юридичної методології. Дисертаційне дослідження є своєчасним для розвитку доктрини і юриспруденції, свідченням чого є запропоновані авторські положення новизни, висновки і рекомендації.

Мета і завдання наукового дослідження сформульовано методологічно правильно. Метою дисертаційної роботи поставлено комплексне дослідження конституційних засад застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Аналіз тексту дисертації свідчить про високий рівень наукових узагальнень, логічність та послідовність у досягненні його мети.

В роботі здійснено ґрунтовне опрацювання понятійного апарату. Автор застосовує різноманітні загальнофілософські підходи та новітні загальнонаукові, спеціальні та юридичні методи наукового пізнання, що створює підставу для формулювання коректних та обґрунтованих висновків, які мають свою цінність.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням конституційних засад застосування української мови як державної, їх впливу на реалізацію права на освіту. Наукова новизна дисертації конкретизується в нових, або таких, що містять елементи новизни, положеннях, що виносяться на захист. Висловлені пропозиції та рекомендації відзначаються достовірністю, оскільки засновані на аналізі теорії і практики застосування української мови як державної. Оцінюючи науково-теоретичні здобутки автора, доцільно виділити вагомий результати, які конкретизовані у положеннях, винайдених автором вперше, удосконалених положеннях та положеннях, які дістали подальший розвиток.

Заслугує на увагу пропозиція автора щодо аксіологічного потенціалу української мови при її застосуванні у сфері освіти в Україні та визначені, що українська мова шляхом трансформації із категорії соціальних цінностей людини стає конституційною цінністю для всього народу – загальнонаціональним благом та державотвірною основою. Схвально сприймається підхід Євгена Филипця, за якого виявлено особливості європейських стандартів правового регулювання застосування мови освіти та здійснення мовної політики, що полягають в утвердженні статусу рідної мови титульного етносу – державної мови. Крім того автором виявлено: особливий акцент щодо мультілінгвізму, який проявляється у сприянні досконалому вивченню щонайменше двох іноземних мов та застосування загальноприйнятої формули «рідна мова та дві іноземні мови»; факт того, що захист мов й забезпечення реалізації мовних прав меншин у сфері освіти (права навчатися рідною мовою чи її вивчати) сформульовано як на основі Європейської хартії регіональних мов та міноритарних мов 1992 року та Рамкової конвенції прав національних меншин 1995 року, так і внутрішніх актах Європейського Союзу, зокрема Директиві Європейського Союзу № 2000/43/ЄС; держави здійснюють мовну політику та забезпечують правове регулювання мовних відносин у сфері освіти з огляду на фактичні внутрішні обставини, а також застосовують заходи впливу, зокрема підтримчі дії, на власний розсуд та з огляду на наявні потреби. Правильно підкреслюється, що *«[ф]актор української мови у процесі єднання нації відіграє особливу роль, позаяк українська мова – це мова повноцінної демократичної участі всіх громадян у публічному житті суспільства, основа його згуртованості та єдності.»* (с. 35)

У підрозділі 2.1 роботи доволі вдало автором розкривається значення мови в ідентичності як індивідуальної, так і спільнот. У цьому контексті також розглядається Євгеном Филипцем роль освіти як засобу реалізації мовних прав. Автором запропоновано механізм удосконалення положень статті 10 та частини п'ятої статті 53 Конституції України, який полягає у такому: 1) визначення української мови єдиною державною мовою, що стане запобіжником

недопущення офіційної двомовності (надання статусу державної мови російській мові); 2) запровадження обов'язку для всіх громадян належно володіти, шанувати, захищати та утверджувати українську мову в усіх сферах суспільного життя на всій території України; 3) виокремлення в тексті конституційного акта корінних народів України як повноцінних суб'єктів мовних відносин; 4) викладу частини третьої статті 10 Конституції України у редакції, що не виділятиме російську мову над іншими мовами національних меншин, а унеможливить штучне використання поняття «російськомовного населення» та зловживання ним своїми мовними правами, зокрема й правом навчатися рідною мовою чи її вивчати у державних та комунальних закладах освіти; 5) запровадження конституційної норми яка передбачає право кожного на освіту державною мовою.

Окрім того, аргументованою є позиція автора щодо необхідності внесення змін до законодавчих актів з метою удосконалення правового регулювання мови освіти: 1) у сфері дошкільної освіти – виключити поняття «регіональних мов», що не відповідає чинному законодавству України; 2) у сфері загальної середньої освіти – застосовувати поняття «*рідна мова відповідної національної меншини*» та «*рідна мова відповідного корінного народу*»; 3) у сфері позашкільної освіти та професійної (професійно-технічної) освіти – розроблення механізму правового регулювання мови освіти у зв'язку із його відсутністю; 4) у сфері фахової передвищої освіти – розроблення механізму забезпечення реалізації мовних прав меншин; 5) у сфері вищої освіти та освіти дорослих – переглянути міжнародні зобов'язання за Європейською хартією регіональних мов та мов меншин. Заслугує на увагу трактування Євгеном Филипцем конституційного положення про «вільний розвиток мови» як такий, що відбувається без необґрунтованих заборон та втручання з боку держави, завдяки чому мова як соціокультурний феномен удосконалюється, зберігає свою ідентичність та самобутність шляхом використання гарантованих Конституцією України правових можливостей (с. 125).

Автором влучно аргументовано необхідність запровадження підтримувальних дій держави щодо української мови, позаяк така впродовж століть не мала статусу державної, викорінювалася, дискримінувалася, маркувалася як неprestижна, що негативно позначилося на її розвитку, рівні поширення в українському суспільстві, в якому досі залишається велика частка неукраїномовних громадян. Тому такі заходи мають зводитися до активного утвердження української мови як єдиної державної мови, застосування державної мови у сфері освіти як засобу міжнаціональної комунікації та консолідації Українського народу – громадян України всіх національностей, забезпечення інтеграції та соціалізації осіб з числа національних меншин та корінних народів України на основі української мови як єдиної державної мови. Євген Филипцев також аналізує різницю між інтеграцією та сегрегацією (с. 38-39), що має значення для викладання мов в освітніх закладах та забезпечення розвитку української мови і мов національних меншин, а також захід по запобіганню дискримінації в освітній сфері.

У ході дослідження автором удосконалено підхід до розуміння конституційного положення частини п'ятої статті 53 Конституції України про «*навчання рідною мовою*», яке за своїм змістом означає можливість особи, що належить до національної меншини або корінного народу України отримувати та засвоювати освітню інформацію, опановувати базові компетентності та здібності, які визначені освітнім стандартом, інтегруватися до пануючого

суспільного порядку, досягнути завдяки навчанню знанням, умінням та навичками, що дають можливість користуватися суспільними благами на рівні із представниками більшості – титульної нації шляхом використання при цьому своєї рідної мови як материнської або першої мови, яка дається людині з народження, засобу соціалізації та інтеграції в суспільство, засобу належності до нації свого походження, інструменту збереження національної історії, традиції, культури. Водночас, *«право вивчати рідну мову»* виступає засобом збереження ідентичності та сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин та корінних народів України шляхом вивчення рідної мови як лінгвістичної категорії.

Також схвально сприймається висловлений підхід автора до розуміння поняття *«вільний розвиток мови у сфері освіти в Україні»*, яке слід трактувати як такий розвиток, що відбувається без необґрунтованих заборон та втручань з боку держави, завдяки чому мова як соціокультурний феномен удосконалюється, зберігає свою ідентичність та самобутність шляхом використання гарантованих Конституцією України правових можливостей, зокрема спроможності її вивчення у закладах освіти особами з числа національних меншин чи корінних народів України. Крім того, висловлено застереження щодо розуміння поняття *«використання мов у сфері освіти в Україні»*, позаяк таке не є всеохоплюючим поняттям із повним спектром його застосування у сфері освіти і не є абсолютним правом. Іншими словами, навчання мовою національних меншини чи корінних народів України на всіх рівнях освіти без будь-яких обмежень, оскільки такий підхід не відповідає вимогам міжнародних чи внутрішніх правових актів та створює перешкоду фактичній потребі інтеграції меншин зі збереженням власної ідентичності.

З огляду на вищезазначене, дисертація Євгена Филипця є фундаментальним завершеним науковим дослідженням. Результати дисертаційної роботи розкривають вирішення поставлених завдань у дисертації, добре аргументовані в роботі та знайшли конкретний вираз у загальнотеоретичних висновках і практичних рекомендаціях.

Повнота викладу наукових положень та основних результатів дисертації у наукових виданнях. Основні теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, викладені у 11 наукових публікаціях, з них 4 публікацій надрукованих у фахових виданнях, а також у 7 тезах доповідей і повідомлень на конференціях. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 258 сторінок. Список використаних джерел складає 416 найменувань.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час аналізу дисертаційного дослідження та представлених наукових публікацій факти порушення академічної доброчесності не були виявлені.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження. За загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження Євгена Филипця є певні зауваження до роботи, а саме:

1. Зважаючи на актуальність тематики дослідження автору варто було б провести диференціацію щодо розуміння застосування та реалізації мовних прав, зокрема кола адресатів застосування української мови як державної, а також носіїв мовних прав, які мають право вимоги від них у їх діяльності послуговуватися українською мовою. Тому не настільки

важливе визначення української мови як державної, як то стверджується на с. 41, а виконання відповідних обов'язків із застосування її посадовцями органами публічної влади та у суспільних сферах життя з метою інтеграції суспільства.

2. У роботі сформульовані пропозиції до статті 10 Конституції, це похвально, але є одне але. Оскільки йде війна, і як відомо невідомо, коли вона закінчиться, то у роботі також варто було б наголосити на засобах інтерпретації Конституції України, звернувши увагу на *тлумачення travaux préparatoires*, зважаючи на неоднозначні обставини ухвалення Конституції України 28 червня 1996 р. (відвертий шантажизм Президента Кучми та фракції Компартії, а також загроза приходу до влади у РФ комуніста Зюганова із відверто ревізійністськими інтенціями) з урахуванням цілісного підходу у тлумаченні Конституції у поєднанні методу внутрішньої конкордації її положень для вирішення поточних і гострих питань застосування української мови як державної.

3. Варто зазначити, що до повної інкорпорації Російською імперією більшість жителів Гетьманщини / Козацької держави були освіченими, а на початок Першої світової війни близько 70-відсотків населення українських земель були безграмотними, що потім відіграє рокову роль у становленні Другої Української республіки – Української народної республіки. У зв'язку із цим потребує уточнення автором систематики підтримувальних дій держави щодо ствердження української мови як державної.

4. У підрозділі 1.3 автор згадує українську мову як конституційну цінність. В доктрині конституціоналізму існує дражливе питання про існування або відсутність ієрархії конституційних цінностей. Тому цікавою є позиція автора щодо цього питання, а також яке місце посідає українська мова як конституційна цінність і які основні її маркери у систематиці конституційних цінностей.

5. На с. 88-92 роботи доволі категорично стверджується, що мова є основою національної ідентичності, хоча автор згадує Ентоні Сміта (с. 92), який розглядає комплексно явище національної ідентичності. Також не слід випускати з огляду вплив явища глобалізації на національну ідентичність. Цей підхід критикується багатьма інтелектуалами, зокрема Бенджаменом Андерсоном, який конструює власні уявні спільноти на інституційній основі на кшталт відомого конструкту соціального контракту, який пронизує сучасний конституціоналізм. Оскільки такий підхід піддається критиці, то авторіві варто було зробити аналіз інших концептів національної ідентичності, окрім мовного.

6. Оскільки правовий порядок ЄС є багаторівневим і композитивним і складається із права власне ЄС при повазі до конституційної ідентичності країн-членів, бажано було би розкрити роль досвіду ЄС у розвитку української мови як державної та мов національних меншин, а також міноритарних мов. У цьому контексті цікавою була би екстраполяція цього, по суті, протилежного досвіду гармонійного розвитку мов держав-членів ЄС на досвід русифікації України протягом періоду 1667-1991 роки. У цьому відношенні композитивно для структури роботи все ж таки компаративні за суттю напрацювання розділу 3 (особливо підрозділів 3.1 і 3.2) роботи варто було інтегрувати і перший розділ роботи для поглиблення загалом вірних висновків дисертанта з проблематики дослідження.

7. За якими критеріями автор роботи розмежовує явища позитивної дискримінації та підтримувальні дії держави (заходи підтримчої дії)? Яке це має значення для забезпечення мовних прав?

Аналіз представленої дисертаційної роботи надає підстави для **висновку**, що дослідження Филипця Євгена Юрійовича є завершеною науково-дослідною роботою, яка містить аргументовані науково-теоретичні положення, що є новими у теорії та практиці юридичної науки. Дисертація виконана відповідно до засада академічної свободи та свободи творчої діяльності, за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від № 341 21.03.2022 р. та № 502 від 19.05.2023 р.). На цій підставі автор дисертаційного дослідження, ФИЛИПЕЦЬ Євген Юрійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузь знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету

Михайло САВЧИН